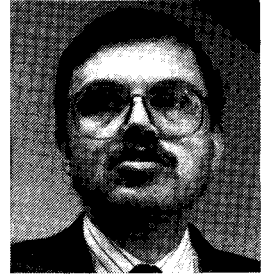

Documentatie

Mr. E.M.H. Hirsch Ballin

Willibrord als voorbeeld

Europese eenwording is niet alleen een politieke aangelegenheid. De 'netwerken van de geest' zijn reeds werkzame wegen, die de bevrijdende kracht van de humanistische en christelijke waarden vruchtbaar doen zijn. Dit artikel bevat de tekst van de rede van mr. E.M.H. Hirsch Ballin, uitgesproken op 18 april 1990 in Rome ter gelegenheid van de Willibrord-herdenking.

Hier, in de kerk der Friezen nabij het graf van de Apostel Petrus bijeen, herdenken wij de komst van St. Willibrord in de streken die nu Nederland zijn, 1300 jaren geleden, in 690. Met zijn komst manifesteerde zich de Kerk van Christus in een voor onze voorouders verstaanbare vorm. Het Evangelie bereikte de Friezen door de mond van missionarissen uit het verwante volk der Angelsaksen. Zij werden door de Northumbriër Willibrord in hun eigen taal aangesproken met een universele boodschap. Wat zich daar voltrok, maakte deel uit van de christianisering van Europa, waarvan de veelvormigheid haar eenheid vond in Rome. Daar werd Willibrord in 695 door de uit Antiochië afkomstige Paus Sergius tot aartsbisschop der Friezen gewijd.

In onze dagen ervaren wij dat de eenheid van de Europese cultuur – een eenheid in verscheidenheid – niet verloren is gegaan. Ook waar onderdrukking en in-

doctrinatie decennia lang een schijnwereld van godvergetelheid hebben opgericht, zien wij dat de mensen hun vrijheid hervinden. Zij hervinden hun vrijheid, ook in en door de Kerk.

Aan iedere mens als persoon komt vrijheid toe, een vrijheid die beantwoordt aan de onvervreembare waardigheid van iedere mens. Dit is het – in onze geschiedenis steeds weer bedreigde – grondmotief van de Europese cultuur: een grondmotief dat steunt op de waardigheid die gelovige joden aan hun Verbond met God danken, op de waardigheid die de hellenistisch-romeinse tradities in de vrijheid van het denken en de kunst vonden, op de waardigheid van de levenshouding van de volkeren van Europa, zoals de trots en onafhankelijkheidszin van onze Friese voorouders. Die Europese cultuur als huis van christelijke levensovertuiging verdient in dit Willibrord-jaar, op deze historische plaats onze aandacht. Niet om te vluchten in de herinnering aan voorbije tijden, maar opdat wij onze geschiedenis aanvaardden als begin van onze Europese toekomst.

Als Nederlanders zijn wij in deze kerk bijeen in de stad die toen en nu een ideële metropool is, de stad waar tevens de twee belangrijkste naoorlogse Europese verdragen zijn gesloten.¹ Onze gezamenlijke

1. Het Europese Verdrag tot bescherming van de rechten

aanwezigheid hier markeert de betekenis van deze historische Europese geloofsverkoondiging voor de toekomst van Europa. In de Europese cultuur is een oorspronkelijke eenheid werkzaam die bestand is gebleken tegen rampen en oorlogen, tegen de morele catastrofes van deze eeuw, tegen nationalisme en verkettering; een eenheid die zich toont in de vanzelfsprekendheid waarmee de volkeren en regeringen van Europa elkaar in deze tijd van omwenteling en doorbraak hervinden. In verscheidene landen in Midden en Oost Europa is eergisteren voor het eerst sinds vele decennia in vrijheid Pasen gevierd. Het 'Europese huis' heeft in het voorbije jaar stormachtige ontwikkelingen gezien. Ze toonden ons ware 'tekenen van de tijd'. Tekenen waarin de christelijke waarden, al dan niet in hun gesecculariseerde inkleding, als een krachtig ferment werkzaam zijn. Wij staan aan de vooravond van – opnieuw – zo'n teken van de tijd: het bezoek van de bisschop van deze stad aan de hoofdstad van Tsjecho-Slowakije. Het pontificaat van Johannes Paulus II is sterk gekleurd door de oproep tot evangelisatie, vanaf zijn spontane uitroep bij de aanvang daarvan: 'Open, gooi open de deuren voor Christus. Weest niet bang Hem te ontvangen ... Wees niet bang. Laat Christus tot de mens spreken. Alleen Hij heeft woorden van leven'. De bisschoppen van Nederland hebben bij hun proclamatie van het Willibrordjaar niet alleen een dankbare en feestelijke herdenking van het evangeliserend werk van Willibrord en zijn gezellen beoogd, maar ook en vooral de opwekking gedaan, opnieuw en versterkt Christus' boodschap tot de mensen te doen spreken.

Evangelische strategie

Ik wil met U een ogenblik stil staan bij enkele aspecten van het werk van Willibrord, die ook in onze tijd een rol kunnen spelen, bij signalen en tendensen die in 'het huis Europa' zichtbaar zijn geworden, en bij de perspectieven die zich in deze ontwikkeling aftekenen. Geholpen door deze histo-

rische omgeving wil ik mij met u in gedachten verplaatsen naar de zevende eeuw, naar het Ierse klooster Rathmelsigi, waar Willibrord en zijn gezellen – de overlevering vertelt ons dat het er elf waren – zich voorbereidden op hun *peregrinatio pro Christo*, naar de landen van de Friezen en de Saksen. Die voorbereiding zal anders zijn gegaan dan de manier waarop wij nu grote projecten aanvangen: met vergaderingen waarin preadviezen op de agenda staan, met een aan te nemen meerjarenbeleidsnota, met een voorafgaand godsdienstsociologisch onderzoek onder de Friezen en de Saksen, en met niet te vergeten een draaiboek voor een strategische media-implementatie.

Toch zou het naïef zijn, te veronderstellen dat Willibrord en zijn metgezellen niet over hun project zouden hebben nagedacht. Er bestond zelfs een soort 'evangelisatie-strategie', door Paus Gregorius de Grote rond 600 vastgelegd in een brief aan een van de metgezellen van Augustinus van Canterbury, door Gregorius uitgestuurd ter wille van de herevangelisatie van Engeland. Deze strategie is even wijs als tijdloos toepasbaar: heb respect voor de culturele en religieuze tradities van de volkeren waar je werkzaam bent. Bestrijd hun afgodenleer, maar vernietig hun afgodentempels niet; vorm hun tempels om tot cultusplaatsen voor de dienst van de ware God. Om een moderne term te gebruiken: Gregorius bepleitte de strategie van de inculturatie, de werking van Christus' boodschap als prikkelend zout, als vruchtbaar zaad, als verheffend zuurdesem, in de cultuur. Ook Gregorius' opvolger Johannes Paulus II draagt deze overtuiging uit: 'de door Christus gebrachte genade vernietigt niet, maar transformeert en verhoogt', zo sprak hij tijdens een studieconferentie over de gemeenschappelijke christelijke wortels van de Europese naties.

Naast deze strategie van de inculturatie

van de mens en de fundamentele vrijheden van 1950 en het EEG-Verdrag van 1957.

speelde nog een tweede factor een belangrijke rol in de evangelisatie van de Friezen en de Saksen: de verstaanbaarheid. Willibrords collega Bonifatius schrijft in een brief over de keuze van zijn evangelisatiegebied dat hij en zijn gezellen zich aan de Friezen en Saksen verstaanbaar konden maken, door verwantschap – ‘tot in de botten en het bloed’ – tussen hen en deze volkeren. Alleen in het perspectief van de verstaanbaarheid kan ‘Christus tot de mens spreken’, zoals de huidige Paus al bij zijn aantreden uitriep, en in praktijk bracht door voor zijn pastorale reizen zich zo goed mogelijk vertrouwd te maken met de taal van zijn reisdoel, tot en met het zo weerbarstige Nederlands. Ook deze verstaanbaarheid is een tijdloze voorwaarde. De grote kerstenaars van de Slavische volkeren, Cyrillus en Methodius – met de H. Benedictus de patronen van Europa – wisten de waarde daarvan: zij zetten de revolutionaire stap, de Slavische taal ook een liturgische functie te geven, en zorgden letterlijk voor bekering én alfabetisering.

Nog op een derde aspect van het project van Willibrord wil ik attenderen: dat hij zelf in zekere zin het ‘produkt’ was van herevangelisatie en kerkelijke polarisatie, en toch vanuit deze achtergrond blijvend bijdroeg aan de vorming van een nieuw en christelijk Europa. Het land van de Angelen en de Saksen had de woorden van Christus’ boodschap al gehoord en verstaan vóór de zevende eeuw. Zeker het Zuiden van Engeland was sterk geromaniseerd, en in de periode na Constantijn kende het Christendom er een eerste bloeiperiode. Maar toen de machtsbalans van het Romeinse Rijk ontregeld raakte, had dat negatieve gevolgen voor de Engelse ‘kerkprovincie’. Vanuit Rome werd de herevangelisatie ingezet, met de monnik Augustinus van Canterbury als sleutelfiguur, die in 597 in die stad zijn bisschopszetel vestigde. De Romeins-continentale invloed in de herkerstening – Benedictus’ regel werd zelfs aangeduid met de *Regula Romana* – werd gekenmerkt

door een krachtige organisatie en een duidelijke structuur. In Willibrords geboortestreek Northumbrië botste deze invloed op een iets eerder ingezette evangelisatie, vanuit Ierland begonnen door monniken met een duidelijk verschillende kijk op kerkopbouw: spiritualiteit, charisma, persoonlijke ascese stonden voorop. Degene die daarin het meest uitmuntte was geschikt als bisschop, en niet de beste strateeg en organisator. De confrontatie tussen de Iers-Keltische en de Romeins-continentale kerkvisies leidde tot conflicten, zogenaamd over ‘kleinigheden’, zoals de paasdatum en de vorm van de kruinschering, maar in feite omdat twee visies fundamenteel strijdig leken.

Waarom deze historische uitwijding? Omdat Willibrord in dit gepolariseerde milieu opgroeide en de strijdig lijkende visies vruchtbaar wist te verwerken. Het Engelse klooster Ripon, waaraan hij als zesjarige door zijn nog maar kortelings bekeerde vader in circa 665 werd toevertrouwd, was pas enkele jaren tevoren aan de op Rome georiënteerde monnik Wilfried geschonken, terwijl het eerder beschikbaar was gesteld aan monniken van de Ierse observantie. Willibrord groeide er op in de geest

De rol van christelijke gemeenschappen in de veranderingen in Oost Europa kan moeilijk overschat worden.

van Benedictus’ regel, maar na zijn professie ging hij met toestemming van zijn abt en medebroeders naar het Ierse klooster Rathmelsigi, omdat hij verlangde naar de

spiritualiteit die daarvan werd bericht. Dáár ook groeide het verlangen naar een *peregrinatio pro Christo*, een vorm van innerlijke *stabilitas* die het verkondigend op tocht gaan niet uitsloot.

Het is alsof Willibrords ontwikkeling ons wil zeggen: charisma en spiritualiteit zijn niet blijvend vruchtbaar zonder structuur en organisatie; het opzetten van de juiste structuren blijft anderzijds leeg wanneer de geest afwezig is. Hoe leeg en broos een centrale structuur kan zijn wanneer alleen de macht als overlevingsmiddel overblijft, heeft het voorbije jaar ons wel duidelijk gemaakt.

Tekenen van onze tijd

Hier is het een goed moment om ons gedachtenexperiment te besluiten, en ons te richten naar de tekenen van onze tijd, al waren die ook in het voorgaande op de achtergrond aanwezig. Ook bij het verstaan van de tekenen van onze tijd en de bezinning op het perspectief dat zij óns aanreiken is een vruchtbare combinatie van spirituele inhoud en structuur van belang. Beide aspecten zijn nodig en moeten met elkaar verweven zijn. In korte tijd zijn in Midden en Oost Europa vele nieuwe bisschoppen benoemd. Deze aandacht voor structuur en organisatie is noodzakelijk; zonder een cultureel werkzame inhoud, zonder een verstaanbare geest zou echter slechts een dood skelet of een beknellend harnas ontstaan. Gelukkig zijn er talrijke signalen dat inhoud, geest en spiritualiteit als werkzame fermenten niet zullen ontbreken. En zulke signalen komen uit deze Europese landen zèlf, en wat meer is, niet alleen en uitsluitend vanuit kerkelijke ambtsdragers, maar vanuit de basis van de kerkgemeenschappen, en vanuit de wereld van vakbeweging, politiek, wetenschap en kunst. De rol van de christelijke gemeenschappen in de veranderingen in Midden en Oost Europa, kan moeilijk overschat worden. Dat geldt onder meer voor Roemenië, waar een moedige predikant de stoot tot de omwenteling gaf, en ook

voor de DDR, zoals fascinerende beelden uit Dresden, Leipzig en Berlijn ons duidelijk hebben gemaakt.

In de Sowjet Unie is een opmerkelijke herwaardering te signaleren van het christendom als ook intellectueel waardevol zingevingssysteem, als ware inhoud ter vervanging van de reeds lang lege ideologische leuzen. Een citaat ter illustratie. De schrijver Viktor Astafjew schrijft in *Literatoernaja Gazeta*: 'Wij zijn zulke eenvoudige, zulke menselijke woorden over de ziel en over naastenliefde vergeten. Wij horen alleen maar over gevecht en strijd – gevecht om de oogst, strijd om het cement, om de olie, om de school ... Het wordt tijd om die strijd te verbinden met de mens, met zijn ziel. Dat begrijpen de vaders van de kerk, terwijl wij jarenlang in de godsdienst niets anders zagen dan obscurantisme. Wij moeten weer naastenliefde leren, goed doen, menselijkheid, zonder dat kan er geen sprake zijn van *perestrojka*'. En Vaclav Havel zei in zijn ontroerende Nieuwjaarsrede van dit jaar: 'Politiek is het in praktijk brengen van morele beginselen. Twee essentiële daarvan: de dienst aan de waarheid, de zorg voor onze medemensen'. Dit appel richt zich niet alleen tot Gdansk en Praag, maar tot iedereen in het huis Europa en daarbuiten. Ook in ons deel van het Europese huis groeit het inzicht dat tegenover dogmatisch-ideologische verstarring van idealen en waarden niet het sceptisch afzweren van waarden en idealen hoort te staan, maar een persoonlijke herziening van wat als waardevol, richtinggevend en de moeite waard wordt ervaren. Dat tegen het gedwongen gaan in één richting niet de ongerichte chaos en sceptisch relativisme horen te staan, maar de bevrijdende richtingwijzers van waarachtigheid, verantwoordelijkheid en zorg. Dat autonomie geen willekeur hoeft in te houden, maar een plaats heeft in een vrijelijk gekozen ordening rond fundamentele waarden.

De grote Europese catastrofes van de twintigste eeuw en het geleidelijk duidelijk

wordende *echec* van het waarde vrije programma van de moderniteit verplichten ons tot bezinning en tot het inzetten van die waarden die vruchtbaar zijn gebleken: gecentreerd rond de Scheppingsbron, het

Politiek is het in praktijk brengen van morele beginselen.

Waarheidswoord, de Liefdegeest, in de samenleving onder meer herkenbaar als milieubesef, oprechte en waarachtige rationaliteit en warme en respectvolle zorg voor de menselijke waardigheid. Op die wijze is religie noch enkel door de cultuur gedetermineerd, noch enkel cultuuroverstijgend, maar door en door in de cultuur ingeweven.

Hoe moet dat in het humanistische en oecumenisch-christelijke Europa concreet gerealiseerd worden? Het is moeilijk te ontkennen dat eenwording in abstract-politieke zin de mensen weinig motiveert. Zonder het feitelijke belang van die politieke processen te willen ontkennen, meen ik dat er andere en reeds werkzame wegen zijn die de bevrijdende kracht van de humanistische en christelijke waarden vruchtbaar kunnen doen zijn, en zin en richting aan de heling van Europa kunnen geven. Christendom en cultuur zijn producten van de geest. Het zijn de 'netwerken van de geest' die op allerlei niveaus in het 'huis Europa' zoutend zijn: universiteiten, kloosters, wetenschappelijke genootschappen, de milieubeweging, mensenrechtenorganisaties, de vredesbeweging.

Het gaat niet alleen om grootschalige samenwerkingsovereenkomsten – die óók steun en inzet verdienen – maar om kleine doch talrijke stapjes: exposities, het debat in vrije media, individuele mogelijkheden voor opleidingen aan diverse Europese universiteiten, contacten tussen parochies en tussen bisschoppenconferenties, het bezoeken van elkaars gebedshuizen. Dan zal blijken dat we in hetzelfde huis wonen.

Onlangs kwamen in Fatima de Europese bisschoppen bijeen die zich met de media bezighouden. Ditmaal ook mensen uit Tallin, Vilnius en Boekarest. Na afloop constateerde de Nederlandse mediabisschop: 'Ondanks alle verschillen spraken we dezelfde taal. Het was alsof ze nooit weg waren geweest. Ze waren weer thuis'. Willibrord trok dertien eeuwen geleden naar Rome, omdat hij geen zendeling van een natie wilde zijn, maar zendeling van de universele kerk. Die geschiedenis is voor ons van betekenis omdat zij onvoltooid is.² Zij is voor ons een opdracht, onze verantwoordelijkheid daar te nemen waar wij onszelf ongevraagd bevinden: in deze tijd, in dit Europa. Wij hebben om deze plaats in de geschiedenis niet gevraagd; ongevraagd is dit onze tijd van leven geworden. In zoverre is ons geen vrijheid vergund, heeft geen mens vrijelijk zijn of haar eigen plaats uitgezocht. Toch is het Europese huis voor ons waarlijk een huis, geen gevangenis. Christenen geloven dat vanuit de situatie waarin wij ons ongevraagd bevinden, de poort naar de vrijheid openstaat, zoals Karl Rahner zei: een vrijheid 'die ons door God wordt gegeven, in zoverre Hij zich ons door al de gevangenschappen van ons bestaan heen Zelf geeft'.³

2. Historische gegevens in het vorenstaande zijn ontleend aan A. van Berkum OSB, Willibrord in Ripon – monnik in een pluriforme kerk, en aan P. Nissen, Willibrord en de kerstening van Europa, beide in: *Benediktijns Tijdschrift*, 1990/1.

3. *Grundkurs des Glaubens. Einführung in den Begriff des Christentums.* (Freiburg/Basel/Wien 1976) 389.

